

O formalnih in didaktičkih stopnjah in pa o razvijajoče-upodabljajočem pouku.

Spisal V. Bežek.

(Dalje.)

Naj se mi ne očita, da se morda borim proti namišljenim strašilom, proti Don Quixotovim vetrnicam. Kakor so Zillerjevci svoj čas na Nemškem in nemškem Avstrijskem uganjali svoje orgije in se je le z najhujšim uporom in z najostrejšim orožjem posrečilo Dittesu in njegovim pristašem, ukrotiti njih oblastnost in ponižati njih vsemogočnost, takisto se je bati, da bodo naši zakasneli Zillerjevci posnemali svoje nemške vzornike tudi v nestrpnosti in zelotizmu ter z okorelimi šablonami pustega formalizma udušili vsako prosto gibanje v šoli ter zagrenili veselje do poučevanja vsem onim učiteljem, ki slepo ne prisegajo na nezmotljivost in patentovano zveličalnost Zillerjevega formalizma. Na Kranjskem vsaj se je menda zillerstvo po slavnem nemškem vzoru že razkošatilo prav bohotno in od več strani so mi resno zatrjevali, da neki okrajni šolski nadzornik, ko stopi v šolsko sobo, takoj vpraša učitelja s strogim glasom: „Auf welcher formalen Stufe sind Sie?“ In če mu bore učitelj ne ve točno odgovoriti, tedaj zahrešči: „Sie haben sich nicht vorbereitet“, mu obrne hrbet in odide. Ako je to istina, tedaj takega postopanja ni dovolj nizko ali pa tudi dovolj visoko pribiti in slovensko učiteljstvo se mora z zbranimi močmi in solidarno upreti poskusu, vkovati slovensko šolstvo v zveržene sponе zillerskega sistema, ki se je v svoji domovini že skoraj pred par desetletji temeljito obrabil. Po pravici je zaključil prof. Štritof svojo zgoraj omenjeno razpravo s svarilnimi besedami: Pripomniti je, da imajo ta vodila (t. j. didaktičke stopnje) občo veljavo za vse predmete, da jih pa nikakor ne smemo razumevati kot tesno in neodjenljivo šablonο, ki bi se morala vselej in povsod tudi pri najmanjši stvari enako natančno izvrševati in bi bila torej po njej učiteljeva individualnost popolnoma

vklenjena. Posamezni momenti, se posebno empirijski in logiški (t. j. 2. in 3. formalna stopnja) tudi niso taki, da bi imeli strogo ločene prehode. Poudarjati je temveč zdaj tega bolj, zdaj onega, spojiti je često po dva, semtertja celo po enega izpustiti, kakor nanese tvarina in na kakršni šolski stopnji se poučuje . . . Vsak posamezen slučaj najpripravnejše urediti po občih vodilih, v tem se kaže spretnost učiteljeva, v tem se giblje njegova individualnost“.

Pobijajoč „formalne stopnje“ ali pravzaprav njih pretiravanje, nikakor ne preziramo zaslug Herbartovcev in Zillerjevcev za razvoj nemškega in indirektno tudi avstrijskega šolstva; radi priznamo, da so baš oni še dandanes silno delavni in da je izpopolnitev razvijajoče - upodabljajoče metode ki jo hočem s temi vrsticami priporočiti, največ zasluga Herbartovih pristašev na Nemškem in v Švici. To je pa tudi res, da so Herbartovci in Zillerjevci zlasti v prvih časih svojega nastopanja s svojo nestrpnostjo in objestnostjo mnogo zagrešili in da so baš oni največ zakrivili, da v ljudskošolskem poučevanju poleg vsega metodiškega izpopolnjevanja ni prišlo do veljave edino pravo načelo, da vsako vzgajanje in poučevanje bodi razvijanje otroku prirojenih sil. To načelo je bil jasno spoznal ter vzpostavil kot geslo svojega teoretiškega in praktičkega učiteljskega delovanja mlajši vrstnik Herbartov, a veliko bolj nadarjen nego — Diesterweg.

Ne bojim se ugovora, če trdim, da Diesterweg ni samo izmed najgenijalnejših, ampak tudi izmed najbolj simpatičkih velikih šolnikov devetnajstega stoletja. Spoštovati bi ga morali še posebno ljudski učitelji, ker je imel srce za gmotno bedo učiteljskega stanu ter je bistro uvidel, kakor naš Prešeren, da „človek toliko velja kar plača“ in da ljudski učitelj zlasti raditega mnogo ne velja, ker mnogo ne more plačati. A pri tem spoznanju ni ostal, nego z vso prirojeno vztrajnostjo je delal naboljšanje gmotnega položaja podrejenih mu učiteljev; zato so ga pa ti tudi obožavali kakor očeta.

„Profesor pedagogike“ sicer ni bil kakor Herbart, dasi je bil takisto temeljito — na vseučiliščih — izobražen, a pred učenjaško-okornim Herbartom je imel neizmerno prednost, da je svojo pedagoško teorijo vedno črpal iz žive prakse in še kot ravnatelj berlinskega učiteljišča je poučeval na vadnici in sicer tako mojstrski, da berlinske vadnice ta čas niso drugače imenovali nego „Diesterwegovo šolo“.

I Herbart i Diesterweg sta bila učenca in obožavatelja mojstra Pestalozzija in oba sta izkušala delovati v njegovem duhu ter nadaljevati njegovo delo; a kako vse drugače je razumel Diesterweg svojega učitelja nego li Herbart. Smelo trdimo, da izmed vseh učencev Pestalozzijevih je bil mojstru najkongenijalnejši in je najgloblje proniknil v njegove divinatorsche ideje Diesterweg in geslo Diesterwegovega pedagoškega

in učnega sestava, da naj vzgoja vodi „po samotvornosti k samostojnosti¹ je uprav identiška z jedrom Pestalozzijevih naukov in izkušenj, da namreč poučevanje ni nič drugega nego umetnost, kako je pomagati boreči se naravi do samosvojega razvoja.²

Tako je razumel mojstra istoroden učenec; razumel ga pa ni Herbart, dasi si je bil nalogo zastavil, to, kar je bil Pestalozzi empirski, s prirojeno nadarjenostjo izumil in dognal, znanstveno utrditi; ta poskus se mu ni posrečil in njegova etika kakor tudi njegova psihologija razen Zillerjevцем nikomur več ne imponujeta; a svojim vrstnikom je silno imponoval s svojim na videz strogo učenjaškim in matematiško-eksaktnim dokazovanjem.

Tako sta torej iz ene in iste Pestalozzijske tradicije potekli dve po vsem različni struji; značilno za njiju vrednost je že to, da zastopnik ene — Diesterweg — je poučeval prav kakor Pestalozzi izza svojih študij pa do svoje upokojitve na javnih ljudskih šolah, a Herbart in najslavnejši njegov učenec Ziller niti šolnika nista bila, nego Herbart je bil samo nekaj časa domači učitelj v neki švicarski rodbini in potem vseučiliški profesor v Königsbergu in Göttingnu, a Ziller je bil pravzaprav jurist in teolog, kot pedagog pa je bil samouk. Značilno za vrednost Herbartovih in Zillerjevih pedagoških teženj je še posebno to, da obema ne lebdi pred očmi kot ideal dobro osnovana javna ljudska šola nego — zasebni pouk v domači hiši!

Diesterweg in Herbart — dva nasprotna pola iste — Pestalozzijske — magnetske sile, dva celo si nasprotna tolmača istih pedagoških idej; a prvi je bil pristen njih zaščitnik in nadaljevatelj s svojim remek-delom „Der Wegweiser zur Bildung deutscher Lehrer“, ki je šele pred kratkim (1890) izšlo zopet v novi, šesti izdaji ter je za ljudskega in tudi za srednješolskega učitelja še dandanes bolj vredno čitanja nego vsa Herbartova in Zillerjeva pedagoška dela skupaj; drugi pa je bil krivi prorok Pestalozzijskih idej in njih grobokop s svojimi — formalnimi stopnjami.

Čitatelji naj sodijo sami, katero naziranje o vzgojnem pouku je pravo, pestaloško! Pristašem „formalnih stopenj“ je šola kazališče, v katerem bodi, liki igralec v gledališču, središče učitelj, ki učencem vzorno pripoveduj ali čitaj vzorne slovstvene umotvore ter razkazuj že izgotovljene stvari. K večjemu je formalistom šola stavbišče, na katerem gradi hišo učitelj sam, a učenci ga gledajo. Diesterwegu pa je šola prav kakor Pestalozziju stavbišče, na

¹ „Durch Selbsttätigkeit zur Selbstständigkeit“.

² „Aller Unterricht des Menschen ist die Kunst, dem Ringen der Natur nach ihrer eigenen Entwicklung Handbietung zu leisten“.

katerem grade hišo učenci sami, a učitelj je samo njih voditelj, ali pa delalnica, v kateri delajo učenci sami, a učitelj delo samo nadzoruje, da se vrši v redu. To je bistvo in tajnost Pestalozzijevo-Diesterwegove pedagoške in didaktičke umetnosti, kateri se ni bati, da bi kdaj zastarela ali prišla iz mode, za to ne, ker sloni na pravem spoznanju človeške narave v obče in otroške duše še posebej.

Brez ugovora potrdi Pestalozzijevo-Diesterwegovo naziranje o šoli in iz tega nazora izvirajočo metodo kot edino pravo, vsakdo, kdor količkaj sam sebe opazuje ter pozna svoje in svojih bližnjikov nagone. Sklicujem se, dragi čitatelj, na tvoje lastno opazovanje. Kadar smo zbrani v večjem številu v prijateljskem krogu, koliko nas pa je, ki bi raje poslušali, kako drugi modrujejo? Ali nismo mi vsi — s prav redkimi izjemami — ustvarjeni tako, da veliko raje kažemo sami svojo modrost in svoje spretnosti, nego da bi poslušali drugih modrost in gledali drugih spretnosti? Ali ni res, da bi v taki družbi vsakdo najraje sam govoril, in mirno poslušati, vsaj dalj časa, nikdo ne mara. In smo li mi učitelji prosti te slabosti ali kreposti? Ali se niste cenjeni čitatelji-učitelji, če nekoliko sami sebe opazujete, še nikoli pri tem zalotili, da kaj radi pripovedujete in sploh „dogmatički“ nastopate v šoli, kadarkoli ste se prav dobro pripravili? Saj baš to je navada, ki se pri mnogih, sicer izvrstnih učiteljih razvije v slabo razvado, da v šoli preradi „sami sebe poslušajo“. Taki smo mi odrasli; ali smemo potem misliti, da so otroci v tem pogledu drugačni, nego smo mi? Nikakor ne, nego tisti nagon delovanja je kakor sploh vsi nagoni v otrocih še veliko krepkejši nego v odraslih. Saj jih opazujete sami vsaki dan v šoli; kadar jim zastavite kako vprašanje, kako se vsi tisti, ki vedo odgovoriti, ponujajo in bi radi prestregli drug drugega! In kadar je treba izvršiti kako malo delo v šoli ali kako naročilo izven šole, kako se vsi vsiljujejo učitelju in vprav zavidajo srečnega izvoljenca, kateremu učitelj poveri izvršitev dela ali naročila. In glejte le malo deco v domači hiši, kako se preriva okolo očeta in matere, ponujajoč svoje slabe sile za kak majhen posel ali hoteč povedati kako novico, in kako so vsi drugi hudi na onega, ki jih prehitil! To so psihološka fakta in na teh faktih sloni kakor na jeklenih stožerih Pestalozzijevo-Diesterwegova pedagoška umetnost. „Vzgoja k samostojnosti po samotvornosti!“ je bilo geslo, katerega se je Diesterweg držal v vsem svojem delovanju in katero kakor rdeča nit prepleta vse njegove spise, zlasti tudi najboljši njegovi deli, že omenjeni „Kažipot“ in pa „Poljudno zvezdoslovje“.¹

In tako sta dva slavna pedagoga, malo da ne vrstnika, oba učenca Pestalozzijevo osnovala dve dijametralno različni metodi: Herbart, „pro-

¹ „Populäre Himmelskunde“. Izšla je leta 1840.

fesor pedagogike“, „formalne stopnje“, po katerih je višek učiteljske umetnosti vzorno podajanje; Diesterweg, praktički „šolmošter“, pa „elementarno metodo“, katere načelo je: „Vzgoja k samostojnosti po samotvornosti!“

To bistveno, načelno razliko med Diesterwegovo in Herbartovo metodo ni nikdo bolje označil nego Diesterweg sam. V „Kažipotu“ namreč je svojo metodo, ki jo on sam imenuje elementarno, napram Herbartovi učenjaški, dogmatički, tako-le opisal:

„Notranja učna oblika je v bistvu dvojna: ali smatra učitelj učno gradivo kot gotovo, izvršeno, ali pa jo obdelava tako, kakor da je je treba stoprv dobiti, poiskati in ustanoviti. V prvem slučaju učitelj učivo podaja; učenci ga sprejemajo, se uče v pravem pomenu besede in pri tem sprejemanju morajo v obče slediti razmišljevanju učiteljevemu. V drugem slučaju pa učenci na poziv učiteljev kako resnico in nje posledice sami preiskujejo ter najdejo tako resnico s samosvojim premišljevanjem, preiskovanjem in poskušanjem. Oni učitelj daje sam gotove odgovore, predno je vprašanje zastavljeno in navadno še predno je vzbudil učencem veselje, da bi sami zastavili vprašanje; razmerje med takim učiteljem in njegovimi učenci je podobno obedu, h kateremu so vabljeni gostje, ki niso prav nič ali le malo lačni in katerim mora gostitelj vedno na umeten način dražiti želodec, da zauživa in prebavlja. Drugi učitelj pa celo učivo kakor tudi njega dele raztelesi v vprašanja, katerim učenci kar hrepene odgovoriti, zaraditega, ker so jih oni sami zastavili. To je pravi notranji razloček obeh učnih oblik.“¹

In na nekem drugem mestu istega „Kažipota“² pravi Diesterweg: „Znanstveni pouk, kakršnega nahajamo n. pr. na vseučiliščih, prične navadno z najsplošnejšimi stavki, z aksiomi, opredelitvami, glavnimi razdelitvami, s potencami, s shemati in principi, a posebnosti in posamičnosti se onim vrhnjim kategorijam podrejajo. V tem redu se razvrsti vsebina kake vede. Vede zahtevajo sistematiškega razrejanja, dedukcije, tako imenovanega progresivnega napredovanja ali sintetiške metode, sistema.

Toda veda ni tako nastala, kakor se nam sedaj kaže kot samostojen predmet, kajti človeški duh pozna in spozna najprej posamezne reči in pojave in iz le-teh razvije pozneje splošne pojme in sodbe. To izhajanje od posameznega, špeciialnega in individuvalnega in napredovanje k splošnemu je naravna pot vsega razvoja. Zaraditega ubira tudi to pot vsaki res izobraževalni pouk; in imenujemo ga elementarni pouk, ker po njem učitelj duševne sile otrok popade pri njih temelju in jih dalje razvija, in taka metoda se imenuje elementarna. Vednostna metoda je torej elementarni naravnost nasprotna; začetek prve je konec druge in narobe.

¹ Wegweiser, I. B. 1838, str. 138 sled.

² Wegweiser, 1890 (6. nat.), str. 292 sled.

Ni ti treba veliko vaje, da spoznaš, po katerem načinu postopa ta ali oni učitelj.

Znanstveni učitelj predava, docira, uči dogmatički. Ako tudi semtertja vmes kako vprašanje zastavi, ne pripisuje odgovoru velike važnosti niti ne koristi odgovoru, nego nadaljuje svoje misli, ki si jih je že preje sestavil; tako vprašanje je navidezno vprašanje. Od takega učitelja morajo učenci zgolj jemati, sprejemati, se učiti, zabeleževati. Takemu poučevanju je središče veda, ki se predava, ali pa učitelj sam, ki predava — središče učnega napredovanja ali pa tudi nenapredovanja.

Obratno pa postopa elementarni učitelj, tudi pri tako imenovanem znanstvenem pouku. Učenca se loti s stališča, na katerem le-ta stoji, dvigne ga z vprašanji, ki se naslanjajo na njegovo (učenčevo) znanje, zbudi na ta način njegovo samotvornost in, vedno ga bodreč, ga napeljuje, da sam nove misli in sodbe najde in proizvaja. Tedaj je po elementarni metodi učenec ali pa v šoli celi razred središče duševnega gibanja; učitelj pa se smatra kot posredovatelja, voditelja učencev in buditelj njih duševnih sil in, izvršujoč ta posel, uporablja že preje imenovana didaktička načela. Kdor tako poučuje, elementarski poučuje.

Seveda dospješ po tem potu šele nazadnje do splošnih sodb, do aksiomov in principov.

Toda ta pot je elementarska, naravska, izobraževalna. Po tej poti bi se moralo postopati ne le v elementarnih šolah, temveč po vseh šolah, celo na velikih šolah. Znanosti, vednosti učencem, ki se jih uče, učitelji ne bi smeli podajati, nego jih napeljavati, da jih sami najdejo, da se jih samotvorno polaste. Ta učna metoda je najboljša, pa tudi najtežavnejša in zato tudi najmanj razširjena. Nje težavnost je vzrok, da se tako redko uporablja. Napovedovanje, čitanje iz knjige in narekovanje je napram oni metodi igrača, toda ne velja nič; sramota je, da se dandanes še kje nahaja. Tudi od učiteljev višjih in velikih šol bi se moralo kakor od elementarnih učiteljev brezpogojno zahtevati, da uporabljajo elementarno metodo, kajti jako enostransko sodi, kdor misli, da elementarna metoda ustreza samo začetnemu pouku. Potrebna je povesod, kjer treba znanje ustvariti, t. j. vsakemu, ki se hoče čemu priučiti. Ako torej kak profesor ne bi hotel ali ne bi znal uporabiti vpraševalnega poučevanja, bi moral svojo vedo predavati vsaj razvijajoče, t. j. elementarno, tako da bi poslušalcem predočeval živo razmišljanje. Kajti le na ta način se vadijo študentovska gospoda misliti... Naj bi že vsaj prestalo po vseučiliških dvoranah tisto duhomorno, nesmiselno predavanje učenosti, ki je poslušalci ne morejo shvatiti niti nje posamičnosti ne razumejo — kakor v ljudskih šolah ponehava narekovanje in slepo, mehaniško poučevanje. Tistemu, ki

se šele uči, ne podajajmo zvršenih, izgotovljenih pojmov, nego posamezne predstave, iz katerih nastajajo pojmi . . .

Pravi učitelj ne kaže učencu narejenega poslopja, ki ga je zgradilo človeštvo v tisočletjih, temveč ga napeljuje, da začne obdelovati kamenje, gradi z njim vred poslopje ter ga uči zidati. . . . Slabi učitelj resnico učencu vsiljuje, dobri učitelj pa ga navaja, da jo sam najde. Oni (slabi) učitelj se pomika od zgoraj navzdol, le-ta od spodaj navzgor; oni začne pri vrhu zidati ter na zadnje položi temelj; le-ta pa začne s podlago, na kateri stoji učenec, in na njej dvigne zgradbo do vrha . . .

Kakor ni prav nič dvomno, je li boljše, politiške razmere urediti od zgoraj navzdol, ali pa delati na to, da se razvijejo od spodaj navzgor in od znotraj na zunaj, takisto ni dvomno, naj li pitamo mladino z dovršenimi resnicami od zgoraj navzdol in od zunaj na znotraj ali pa naj nanjo vplivamo, da sama svobodno raste od spodaj navzgor ter se razvija in izobrazuje od znotraj na zunaj . . .“

Taki so bili Diesterwegovi nazori o človeški in otroški nravi in takšna na njih osnovana — elementarna — metoda.

Človek bi dejal, da se nikdo ne more upirati tako jasnim resnicam, da bi bil to greh zoper svetega duha, zlasti ko je te resnice s tako gorečo zgovornostjo učil Diesterweg, a ne samo učil, nego jim tudi dajal meso in kri v praksi; saj smo že povedali, na kakem glasu je bila v Berlinu njegova šola.

In vendar njegova načela in njegova metoda niso takoj prodrli in obveljala, nego je nad Diesterwegovim racijonalizmom zmagal ter pol stoletja triumfoval Herbartov formalizem in Zillerjev dogmatizem. — Kako je bilo to možno, vprašuje radovedni čitatelj. — Odgovor: Kakor često laž pokoplje za nekaj časa — nikdar za vedno — resnico, tako se je tudi v tem slučaju zgodilo. Razmere so bile močnejše nego poedin človek, četudi je bil ta človek genijalni in neustrašljivi Diesterweg. Le-ta namreč ni bil samo najizvrstnejši pedagog svojega časa, ampak tudi značajan možak in načela, ki jih je spoznal v teoriji kot prava, je izkušal brezobzirno tudi dejanski uveljaviti. Ta njegova značajnost in močatost mu je postala usodna. S svojo neustrašljivostjo in svobodoumnostjo je prišel navzkriž s protestantskimi „muckerji“ in s tedanjo reakcionarno prusko vlado in tako je bil l. 1847 — stoprv 57 let star — „ex offio“ umirovljen. A nad pruskimi učitelji je zažvižgal sedaj bič nazadnjaške „regulative“, ki je na Pruskem igrala po priliki isto žalostno ulogo kakor pri nas na Avstrijskem „politiška šolska ustava“ iz l. 1805.; prišlo je tako daleč, da se Diesterweg ni niti upal v novič — petič — izdati svojega „Kažipota“, vedoč, da ne bi našel zadosti kupcev med terorizovanim učiteljstvom.

Tem ugodnejši pa so bili časi za Herbartov formalizem. Le-ta niti za življenja svojega očeta — Herbart je umrl l. 1841. — ni užival posebnega ugleda, a po smrti njegovi je tudi otrok njegova duha legel v grob pozabljenosti; toda deset let po smrti roditeljevi sta ga obudila od mrtvih dva njegova učenca: Karl Volkmar Stoy in pa že večkrat imenovani Ziller in po neutrudljivem prizadevanju le-teh in njiju pristašev se je formalizem kmalu ukrepil ter čvrsto rasel in še dandanes ga ni konec; nasproti se mu obeta sedaj pri nas na Kranjskem novo življenje.

Toda ker nočemo nikomur delati krivice, naj takoj povemo, da pravi nadaljevatelj Herbartovega didaktičkega formalizma je bil izmed zgoraj imenovane dvojice pravzaprav samo Ziller. Kajti Stoy je bil izvrsten praktički šolnik v Jeni, kjer je ustanovil svoj slavni pedagoški seminar, in Jenčani ga imajo še vedno v najboljšem spominu. A baš kot praktički šolnik je Stoy bistro uvidel, da pot ki jo ubira Ziller, vodi v pogubo, in dasi sam Herbartovec, se je v poznejših letih popolnoma od Zillerja ločil ter je o Zillerjevem delovanju izrekel to-le ostro obsodbo: „Jaz pri Zillerjevih novotarijah nisem nič, prav nič sodeloval. Jaz jih smatram za pogubne, nekatere zato, ker so pretirane, druge pa zato, ker uničujejo krasne nasade Herbartove. Meni je vsa stvar do cela nesimpatiška. Moja celokupna sodba je: „Kar je novega v tem zillerstvu, ni vse dobro, a vse, kar je v njem dobrega, ni novo“¹.

Herkartov formalizem v sedanji obliki je torej iz večine delo glasovitega Zillerja. Že zgoraj neke smo o njem povedali, da izprva ni bil pedagog, nego teolog in jurist; praktički šolnik ni bil nikoli in zato tudi ni poznal otroške nravi, nego je bil zgolj pedagoški teoretik in pa samouk. Če vse to pomislimo, se prav nič ne čudimo, da je Ziller od Herbarta, sprejel in dalje izobrazil metodo, ki je Diesterwegovi elementarni naravnost nasprotna in katero je Diesterweg nazival znanstveno, deduktivno, dogmatičko, aristokratsko absolutistično, nasilno.

Zlasti je odobril Ziller po zgledu Herbartovem dogmatičko metodo, t. j. zdržno pripovedovanje učiteljevo, za vse šolske predmete, pri katerih se pribavljajo učencem konkretne, nove učne snovi, katerih ne morejo zaznati učenci s svojimi čuti, ker so izven njih čutnega obzorja, n. pr. za zgodovino, za zemljepisje in prirodopisje in za pripovedno slovstvo; še l. 1869. je priporočal Ziller prav kakor Herbart, naj bajke v šoli učitelj pripoveduje, češ, da je pripovedovanje učiteljevo za bajke najprimernejša učna oblika. Izrečno je tačas svaril, naj učitelj bajk otrokom ne razvija, razgovarjaje se z njimi. In v prvem zvezku „Letopisa društva

¹ Prim. dr. G. Fröhlicha delo: Volkmar Stoys Leben, Lehre und Wirken. Dresden, Beyer & Kaemmerer, 1885. Str. 22.

za znanstveno pedagogiko¹ pravi na str. 56.: „Bajke učitelj najprej obnovno izrazito pripoveduj in sicer ne razvijajoče, kakor je priporočal Waugeman, ki je vsebino pripovedek razgovarjaje se izčrpaval“.

Kakor vedo čitatelji-učitelji sami, so ta metodiška navodila Herbartovcev in Zillerjevcev prešla v okvirju „formalnih stopenj“ v vse knjige, v katerih se razpravlja specialna metodika predmetov s pripovednim gradivom in v vseh specialnih metodikah pripovednih snovi (leposlovno-pripovednih, zgodovinskih, zemljepisnih in prirodopisnih berilnih sestavkov) se nahajajo pri razpravi druge formalne stopnje (podajanja ali sinteze) običajni napotki in migljaji o vzornem čitanju, pripovedovanju, recitovanju in predavanju učitelja in poudarja se v njih, koliko moč nad učenci, pravo čarovniško paličico ima učitelj, ki ima dar pripovedovanja, in dajejo se nasveti in recepti, kako si vsaj deloma pomaga učitelj, kateremu ni prirojen ta dar. V obče pa gorje takemu učitelju, a blagor onemu, ki je rojen pripovedovalec.²

Toda morala sta priti reakcija in obrat in prišla sta. Prišel ju je Ziller sam. Videli smo kako je le-ta še l. 1869. zametaval razvijajočo metodo za pripovedne snovi (bajke), a že l. 1876. v „Predavanjih o splošni pedagogiki“³ je za pripovedno prirodopisje priporočal upodablajočo metodo tako-le: „Kjer je treba daljne, odročne predmete zaradi njih zveze z zgodovino v prirodopisju obširneje naslikati, ondi jih je treba učencu podati s tako imenovanim upodablajočim poučevanjem, t. j. jih sestaviti iz elementov, vzeti iz izkušenj gojenčevih in iz njegovega obzorja. Vsako potezico tujega, oddaljenega predmeta je treba pravskrbno vzporediti s podobnimi in sorodnimi predmeti, ki so gojencu že znani, in ko potem te podobnosti in sorodnosti gojencu v mislih sestaviš, se mu tisti predmet tako živo predoči, da se mu zdi, kakor da bi ga res gledal in sploh s čuti zaznaval“. In nekje drugod („Materialien zur speciellen Paedagogik“) pravi izrečno, da namesto Herbartovega nazornega pripovedovanja in opisovanja, ki ga je preje priporočal, priporoča sedaj upodablajočo učno obliko in v knjigi „Erläuterungen zum XIII. Jahrbuch des Vereins für wissenschaftliche Paedagogik“ pravi jasno: „Ves upodablajoči pouk se mora vršiti v obliki razgovaranja.“

Torej post tot discrimina rerum — čez več nego štirideset let, odkar je bil prvič izšel Diesterwegov „Kažipot“ (1835) je Ziller sam prišel do spoznanja, da Diesterwegovo načelo o razvijajočem

¹ „Jahrbuch des Vereins für wissenschaftliche Paedagogik“.

² Prim. v Niedergesäßovi zbirki specialnih metodik v II. snop. I. zvezka str. 39.

³ Vorlesungen über allgemeine Paedagogik.

pouku in o samostvornosti gojenčevi sodi tudi v zgodovinski, zemljepisni in prirodopisni, sploh v vsak pouk, pri katerem naj se seznanijo učenci s preteklimi, minolimi dogodki in pa s tujimi oddaljenimi predmeti, ki jih ni moči neposredno zaznati v čuti, dočim je preje prisilil, da se ta pouk ne strinja z navedenim načelom.

In mojstra Zillerja so sledili njegovi pristaši ter so s priznanja vredno marljivostjo in bistroumnostjo za pripovedne snovi izdelali in izpopolnili metodo, ki sloni na temeljnem nauku Diestervegovem, da šola ne bodi pozornica in učitelj predstavljalec, nego šola bodi stavbišče, a graditelji učenci sami in učitelj zgolj njih voditelj. To metodo nazivljejo Zillerjevci takisto, kakor je naslovljena v le-tej razpravi, t. j. razvijajoče-upodablajočo ali pa tudi direktno gradečo (direkt aufbauende). Z njo seznaniti rojake, zlasti one, ki so še vedno zaverovani v formalne stopnje, je namen teh vrstic.

Toda neumestno bi bilo, ko sem se v uvodu te razprave toliko ogreval za Diesterwega in priporočal njegovo induktivno metodo, ako bi sedaj deduktivno poučeval čitatelje o razvijajoče-upodablajoči metodi, t. j. ako bi pričel z nje definicijo. Po induktivnem načinu raje podam najprej učno sliko, ki je izdelana po tisti metodi; prevedel sem jo iz knjige: „Anleitung zur Behandlung deutscher Gedichte auf der Oberstufe der Volksschule und in den Mittelklassen höherer Lehranstalten von O. Foltz, Lehrer an der Karolinschule in Eisenach. Teil II: Präparationen“. (Str. 1 sled.).¹

¹ Dresden. Verlag von Bleyl & Kaemmerer. 1898. M 280. — Prvi del obsega na 54 straneh „Elemente der Poetik und Theorie des Lehrverfahrens“ ter velja M 1'20.

K stvarni razdelitvi samostalnika v naši slovnici.¹

Dr. Jos. Tomišek.

I.

Slovnica se načelno bavi z jezikom kot takim, to se pravi, ona pazi pri besedah in besednih tvorbah na njih obliko, ter na pravila in pravilnost v njih medsebojnem razmerju, izključuje pa, kadar se strogo omejuje na svoj delokrog, namenoma ozir na vsebino, na pomen besed. Za skrajnega slovničarja torej, dokler je slovničar, ne pride v poštev, pomeni li ta ali ta samostalnik štor, deblo, vejo ali list, da le ve njegovo slovniško izpreminjanje in rabo v stavku; samostalnik „zlato“ mu je prav toliko vreden, kakor „oglje“, glagoli „ljubiti — sovražiti, laziti — kuriti“ mu spadajo v isto vrsto. Vsebina, stvar se ga ne dotika; „grde“ besede — n. pr. psovke — so zanj tako lepe ali nelepe, kakor izrazi za najvišje čednosti; zato on mirnodušno zapiše v slovar in navaja v svoji slovnici tudi take besede, ki si jih izogiblremo v navadnem občevanju.

Pri strogi slovnici se da tako načelo res tudi izvesti; ali pri praktičnem pouku, posebno v začetku, prestopa takozvani slovniški pouk mnogokrat hote ali nehote oblikovalno ograjo in se kreta tudi po vsebini. Slovnica mora imeti svojo tvarino in ž njo se peča uspešno le oni, ki mu je njena snov — to se pravi jezik, besede — že v precejšnji meri priročna. Zato se s slovnico, ki bi bila samonamen, ukvarja le učenjak; sicer pa se združuje oboje: znanje predmetov in spoznavanje oblik v tem večji meri, čim manj je komu jezik znan; da, slovnica stopi popolnoma v službo spoznave vsebine pri vsakem, ki se kakega jezika šele uči. Ali tudi pri materinščini zahteva začetni pouk neprestanega ozira na vsebino besed in oblik in slovnica je spoznavi vsebini le privesek, sicer potreben, a zavzemajoč le drugo mesto; polagoma lahko stopa v ospredje slovnica kot samostalna, neodvisna operacija z jezikom kot snovjo, zdaj že znano. Na ta način zadobi jezikovna spretnost raznih prispevkov, postane zavedna in lahko postane produktivna.

Ozir na vsebino ostane torej tudi pri slovniškem pouku vedno potreben. Na najnižji stopinji je neizogiben, ker se tu more itak govoriti

¹ L. 1901. sem v „Pop.“ na str. 80. izjavil, da nameravam „v prihodnje, ako mi da g. urednik prostora, donášati kolikor mi dopušča čas, nekatere zglede iz svoje šolske prakse, kako sem namreč predelal z učenci to in ono točko slovenske slovnice“. Ker mi doslej ni dopuščal čas, stopim šele tukaj na dan s prvim prispevkom. — Glavne misli pričujoče razprave sem si začrtal že l. 1897; pozneje sem imel večkrat priliko, se s snovjo baviti znova. — Po 8. izdaji Janežič-Sketove slovnice pišem „samosta/nik“.

le o jezikovnem, ne pa o slovniškem pouku; na srednji in višji stopinji pa odpira pogled na vsebino mladini široko obzorje, ki obkrožuje ves svet in kar v njem ter sega preko njega. Taka izpodbuda privlačuje mladino in ji sladi jezikovni pouk. Jasno pa je, da se naše slovniške učne knjige ne morejo spuščati na to polje in morajo vse delovanje na njem prepuščati pravemu ustmenemu pouku, ki šele dožene potrebe in določi potrebščine za vsak slučaj. Saj so baš glede znanja konkretne vsebine besed učenci individualno tako različni, da se ne more nastaviti kako enotno pravilo za ta in ta razred; vrhutega prihajajo često na dnevni red najrazličnejše slučajnosti. — Važni pa bi bili za učitelja metodiški spisi, ki zabeležujejo, kako se je v tem in tem slučaju pred takimi in takimi učenci postopalo.

II.

V enem slučaju pa stopajo naše slovnice daleč preko mej, ki so stavljene slovničarju in sploh jezikoslovcu, posezaje na to, kar jezik izrazuje, na predmete same, v modroslovno prevdaranje, v logiko in celo metafiziko.¹ Naše slovnice razpredeljujejo namreč samostalnike glede na to, kar se z njimi izražuje (reč, lastnost, dejanje . . .), torej glede na predmete, ki jih pomeni beseda; jasno je, da taka razdelitev ni jezikovna. Samostalniki se razdeljujejo najprej v dve skupini, konkretne in abstraktne,² in konkretni zopet v lastne, občne, skupne, snovne. To razlikovanje se poučuje tudi v ljudski šoli.

Najprej se bavimo z razlikovanjem: konkretno, abstraktno. Razdelitev seveda ni „slovniška“; saj meri očitvidno tja, da se združuje vse telesno, materijelno, substancijelno v posebno skupino, ki bi v njo spadalo nekako vse to, kar se imenuje v fiziki „telo“; vse ostalo se imenuje abstraktno. Janežič-Sketova slovnica in po njej z malo izpremembo druge uče tako: Samostalno ime ali samostalnik imenuje osebe in reči ali pa njih dejanja in lastnosti; prvo je stvarno (konkretno), to pa pojmovno (abstraktno) ime. Poleg izraza „pojmovno“ rabijo nekateri učitelji tudi „miselno“.

Splošna označba vsebine samostalnika — da imenuje osebe, reči, dejanja, lastnosti — ni dobra in na vsak način sta izraza „stvarno“ in „pojmovno“ (ali celo „miselno“) netočna, pomanjkljiva ali naravnost napačna. V besedi „stvarno“ ne morejo biti zapopadene „osebe in reči“; „Drava“, „mesto“, „slap“ . . . niso niti oseba niti reč; živali

¹ Glej Dr. E. Martinak, Über einige logische Schwierigkeiten . . . Graz 1898, na str. 4.

² Slovenski termini „stvarni, pojmovni — miselni“ so netočni in dvoumni; zato pridržim tujki. Prim. spodaj.

ne moremo kar nobene spraviti v to definicijo: „zajec, rak, riba, muha, medved . . .“ niso niti stvar niti reč niti oseba; „gospoda, deca, truma . . .“ pa se tudi ne morejo nazivati ne „osebe“ ne „reči“. Takih zgledov si lahko nabereimo množico; jaz sem se nalašč omejil malodane izključno na vzorce, ki jih navaja — slovnica. Kot nerabljiv in zapeljiv se mora odstraniti najprej izraz „stvaren“; tujko „konkreten“ se nauči v obče primerno rabiti vsakdo, kadar je njegov duh nekaj razvit; zato ji dam prednost, dokler ne dobimo dobrega domačega izraza. Učencu pa se pokaži konkretnost ali abstraktnost v obliki pogovora na vsakem posameznem zgledu posebej; kako lahko se to n. pr. zgodi pri „jeziku“ in „okusu“, če se učenec s primernimi vprašanji opozori, da se v jezik lahko ugrizne, da so včasih komu za kazen izdrli jezik, da je (svinjski) jezik dober, da je občutila roka hrapov kravji jezik itd., da pa vse to ne velja o „okusu“, dasi je v zvezi z jezikom i. dr. Za nerazvit duh, torej skoraj za vso ljudsko šolo je tako razlikovanje, ako hoče biti teoretiško, popolnoma odveč in kvarljivo; če se na zgledih pokaže istinita razlika v onem dvojnem smislu, je odveč vsaka definicija, in to tembolj, ako je zaradi nedostatnosti celo škodljiva. Sploh proč z mnogoštevilnimi definicijami! Na dveh, treh predmetih samih pokažimo lastnosti, vse drugo se zadene intuitivnim potem. Konkretnosti si še logik-strokovnjak, kakor je Martinak, ne upa povoljno definovati. Po svoji etimologiji pomeni nekaj trdega, telesnega, kakor to zaznavamo na substancijselnih stvareh ali telesih. To pa se je — tu sledim Martinakovim izvajanjem na str. 8. — polagoma preneslo na naše predstave o takih stvareh in „danes se imenujejo predstave konkretne, kadar s čim največjo nazornostjo in polnoštevilnostjo zrcalijo znake dejstev“; najjasneje se definujejo konkretne predstave negativno, rekši, da so one, pri kojih se ni izvršila nikaka abstrakcija.

Abstrahuje pa se lahko na dva načina; najprikladneje si ju predočujemo z zgledi, kakor je to storil Martinak n. n. m. — I. Predstava kakega predmeta P imej znake a b c d e f . . .; kocka n. pr. ima znake: oblika, velikost, barva, teža, trdost, okus itd. Če pa vidimo slučajno zunaj beli sneg, če leži na mizi kos belega sladkorja . . ., potem se zanimamo zlasti za eno lastnost kockino — ako je bela — za belo barvo, recimo znak c. Zato obračamo svojo posebno pozornost na to lastnost in pozabimo, da je sneg mrzel, sladkor sladek, kocka oglata, ter imamo pred očmi le belo barvo, le lastnost c. Ako ima kocka znake a b c d e f . . ., sneg = g h e k . . ., sladkor = l z m e n . . ., smo izmed vseh lastnosti odbrali le eno lastnost c, abstrahovali smo jo, češ, tem predmetom pripada znak bele barve, belosti. Iz skupine smo odbrali le eden element, obrnivši nanj svojo pozornost. — Na ta način so abstrahovane lastnosti, stanja, izpremembe.

2. Lahko pa se giblje abstrahovanje na pravzaprav nasproten način. Pred seboj imam n. pr. kocke, sicer enake, ali razno barvane: črne, sive, rumene, zelene, pisane itd. Te kocke opazuje nekdo, ki se še nikdar ni učil, kakšna in kaj je kocka; prav mogoče je, da bo, prezrši različnost barv, zapazil skupne lastnosti kock, tako, da bo takoj izobčil iz kock kako prizmo, ki smo jo pomešali med nje. — V tem slučaju je dotičnik, odvrnivši svojo pozornost od barve, baš to lastnost odstranil. Shematiški se je pojav vršil tako-le: bela kocka ima lastnosti *abcde...*, zelena *abfde...*, siva *abgde...*, rudeča *abhde...* itd; abstrahoval — tu v nikalnem pomenu „odtegnil“ — sem barve *c, f, g, h...*, torej še ostane abstraktna predstava „kocka“ = *abde*. — Na ta drugi način abstrahovanja nastane pojmovi o plemenih nasproti podrejenim vrstam: domača žival — konj, kuretina — raca, poljsko orodje — motika, obleka — hlače i. dr. V tem drugem smislu, ki je velikanskega pomena,¹ moramo imenovati veliko množico pojmov abstraktnih, ki po besedilu naših slovnice ne spadajo med nje. Kajti vsa „občna“ imena, naj si izražajo telesna bitja ali kaj duševnega, so abstraktna; človek, ptič, žuželka, rastlina — vse to in enako je v tem pomenu abstraktno. Konkretna v tem smislu so sploh k večjemu lastna imena.

Zato pač lahko pritrdimo Martinaku, ki pravi: „... Iz tega sledi, da zasluži, kar imenujejo šolske knjige konkretno, to ime le v malem obsegu ter da to, kar se nazivlje abstraktno, nikakor ne obsega vsega, kar je abstraktno v znanstvenem smislu. Dosedanja uporaba teh imen je torej vsekakor nedovoljiva“ — —.

Zelo netočen je izraz „pojmovski“ za abstraktna imena. Pojem je vsaka predstava z ostro in nedvoumno določeno vsebino. Kemija pozna pojem kemično čiste vode itd., fizika pojem stroja itd., naravoslovje pojem ribe, kamenja itd., „skratka, pojem nikakor ni omejen le na netelesnost, kakor se to često napačno misli.“² — Popolnoma napačen pa je izraz „miselni“ za abstraktnost; opozorim le na najjasnejši nedostatek tega termina: Pristavek „miselni“ bi izključil velikansko množico prav „konkretnih“ stvari, ki si jih pa vendar samo v mislih predstavljamo; postavljaj jih nam namreč pred oči, dasi jih ni več, spomin, ali, dasi jih še ni, naša domišljija; sem spadajo n. pr. vsa bitja, kar jih „živi“ v pesmih, pravljicah, pripovedkah... Mari jih ne bomo šteli med konkretne? Povodnji mož, ki je ugrabil lepo Uršiko, je za nas konkreten, čeprav ne verjamemo gostobesednemu dokazovanju Valvazorjevemu, da je bil ljubljanski povodnji mož neke posebne vrste; pri tem naziranju o konkret-

¹ Glej Martinak n. n. m. str. 9.

² Martinak, str. 7.

nosti nas prav nič ne ovira trdno prepričanje, da je to ime le „miselno“. Prav tako sta „Pedenj-človek“ in „Laket-brada“ konkretna... Takih primerov si lahko nabere vsak sam na stotine.

Ali naj torej razlikovanje med konkretnimi in abstraktnimi samostalniki opustimo, ker dela celo glavi modroslovca težave? Naravnost pač ne, ker baš reševanje takih vprašanj mladino zelo ogreva. Ali namesto golega teoretikovanja in strogega sistemizovanja je umestno stopiti z mladino na realna tla in se zadeve lotiti z zgolj praktiškega stališča, iskaje, kakor smo že pripomnili, zgledov in posebno opozarjaje v dvomljivih slučajih na dvomljivost; v prav domačem pogovoru se da tako priobčiti neprisiljeno že mladim glavicam košček logičnega — pravega! — mišljenja. Velikega formalnega pomena, ki pa zajedno temelji na realnem zanimanju, bo n. pr. kak vzorec abstrahovanja, kakor smo ga zgoraj pokazali o kocki; na podlagi takih poskusov, ki so kakor nalašč pripravni, da se ž njimi širi duševno obzorje mladine, se že otroku odpro toliko oči, da slutí, v kakem smislu je n. pr. „žival“ konkretno in vendar tudi abstraktno ime.

III.

V dosedanjem izvajanju smo že to in ono prirekali razdelitvi konkretnih imen v lastna, občna, skupna in snovna. Zlasti smo namignili, da so občna imena abstraktna (v onem drugem pomenu); torej bi se nikakor ne smel že kar v začetku vcepljati nauk dvoumne vsebine mladini, ki baš na tej stopinji prisega na učiteljeve besede, ki ji velja za sveto resnico, kar stoji v obliki trdnega pravila v učni knjigi.

Velika napaka one razdelitve je pa tudi nejasnost in netočnost v označbi onih štirih vrst (lastno, občno...), med kojimi niso postavljene tako ostre meje, da bi ne prehajale besede iz oddelka v oddlek. Često ne vemo, ali naj kako ime uvrstimo med snovna ali občna, med skupna, lastna ali občna; prav te vrste prehajajo v navedenem sporedu drugo v drugo.¹ Ali ni n. pr. „kovina“ občno ime? Saj „gre vsem stvarim enega rodu ali razpola“; ime kovina „gre“ zlatu, srebru, železu itd. „Kovina“ pa spada brezdvomno tudi med — snovna imena; saj „kaže snov ali tvarino, ki ohranja tudi v najmanjšem delu svoje ime“ — vsak košček kovine je kovina! Isto velja n. pr. o „mesu“, ki ni le osnovno ime, ampak z ozirom na govedino, teletino, svinjino itd. tudi občno ime. Prav tako so zajedno občna druga, da, skoraj vsa snovna imena, kakor: kruh, mleko, vino, premog, voda, plin, oblak, prst (zemeljska), krompir, juha... , kar nam postane jasno, ako pomislimo, da imamo razne vrste kruha, mleka, vina, premoga... Pri besedah kakor

¹ Na netočnost v pojmovanju občnih, ozir. skupnih imen je na kratko opozoril tudi dr. Ilešič v „Pop.“ 1900, str. 204.

„luč, ogenj...“ pa celo dvomimo, kam jih naj pravzaprav uvrstimo. Ako še pri vsem tem preudarimo, kar smo zgoraj rekli o abstraktnosti občnih imen, potem nam šele postane jasno, kaka zmešnjava zavlada pri podrejanju samostalnikov pod navedene skupine.

Še hujša zmeda nastane vsled skupnih imen, ki kažejo, kakor uče naše slovnice, „že v ednini množico oseb ali reči“. Denimo, da je ta definicija dobra, vendar pridemo hitro do spoznanja, da spadajo brezdvomno skupna imena tudi med druga: saj so „gospoda, deca, trsje, narod, čreda...“ na vsak način tudi občna imena; druga služijo celo mnogokrat za lastna imena, kakor Hrastje, Brezje...

Ako torej zahtevamo, da mladina v vsakem slučaju nedvomno določi, kam pripada kak samostalnik, jo le zbegamo in povzročimo, da čuti v sebi nezadovoljnost in nesigurnost, ker čimbolj preudarja, tem manj pride do povoljnega in brezdvomno trdnega zaključka. Kako naj nedorasli in nepoučeni otroci določijo na podlagi dosedanjih definicij besede kakor se jim navadno nalagajo: vrt, plot, skala, narod, govedo... itd.

Skrajni čas pa je tudi, da se definicije onih štirih vrst konkretnih imen vsaj nekaj popravijo; v Janežič-Sketovi slovnici so ostale neizpremenjene vsaj že od četrte izdaje naprej (starejših izdaj nimam pri roki). Spominjam se še, da sem se sam kot učenec mučil z onimi stavki, ker sem jih sicer znal na pamet, pa ne da bi z njihovo pomočjo mogel razrežati samostalnike z zavestjo, da pogodim pravo. Ko mi je bilo prvokrat samemu učiti mladino, sem bil malo v zadregi, kako ji naj snov priobčim. Prvo je bilo, da sem, ne dotikaje se častitljive stare razdelitve skušal po svoje popraviti definicije onih štirih vrst „konkretnih“ samostalnikov.

Svoj poskus postavim sem, ne hoteč si domišljati, da sem pogodil edino pravo. Drugi so tudi gotovo že tu zastavljali svoje moči, torej se jim nudi prilika, da primerjajo svojo pridobitev z drugo; na ta način se učimo in napredujemo.

Najtežje je definovati lastna imena, ker jim pripadajo kot izrazom za enotna bitja mnogoštevilne lastnosti; ali v njih spoznavo je definicije najmanj treba, ker spozna lastna imena na zgledih kmalu najmlajši učenec. — Moji predlogi se glase:

1. Lastna imena imenujejo posamezna bitja (predmete) z vedno istim imenom.(?)

2. Občna imena izražajo vsa bitja (predmete) ene vrste in¹ tudi posamezno bitje (predmet), torej n. pr. „hišo“ kot abstrakten pojem in „hišo“, ki nanjo pokažem s prstom.

¹ Ta pristavek je neobhodno potreben, da se zabrani dvoumje in zamenjava s „skupnimi“.

3. Skupna imena izražajo množico bitij (predmetov), ki posamezna nimajo istega imena. — Le po taki definiciji je „gozd“ lahko skupno ime, ker ž njo se zabrani ugovoru, da so mali deli gozda vendar tudi — „gozd“, ne pa — drevo (ozir. drevesa), kakor se ta zglede običajno razlaga... Slično drugod.

4. Snovna imena izražajo predmete, kojih vsak del ima isto ime kakor ves predmet.

* * *

S temi definicijami se, mislim, da izhajati, seveda izvzemši one splošne pomisleke, ki smo jih navedli zgoraj.

Vkljub težkočam in zaprekam, ki stopajo na površje pri tem „slovniskem“ gradivu, tudi jaz kakor Martinak nisem mnenja, da bi se ta odstavek iz slovnice popolnoma izobčil; zahtevati pa se mora, da se ne vceplja mladini nekaj, kar je napačno in kar še, kakor smo videli, stoji v naših učnih knjigah. Sicer pa uprav taka snov, kakor smo opetovano rekli, mladino mika; saj si mladina nekako počije, če se prestopi čez slovnisko formalnost tja v solnčno ozračje ali mično temo pravih bitij in njih pojmov. Zato se naj, preden se snov obdelava skupno, ob raznih prilikah tla nekoliko pripravljajo; lahko se mladina opozarja na razliko, ki leži n. pr. v pomenu besed: leska in lešje, poljane in Poljane itd.; s tem se uči otrok že zgodaj misliti in on tu, ker mu nudiš stvar in ne le besede, rad misli.

Kadar pa se govori v zvezi o tem našem delu slovnice in kadar se daje raztresenemu znanju trdno okostje v obliki terminov in zakonov, tedaj naj učitelj nikar ne pozabi, opozoriti mladino na netačnost onih terminov (lastno, občno...) in naj na zgledih pokaže, kako prehajajo imena iz oddelka v oddelek, da pa je odvisno od vsakokratne rabe, naj li štejemo v posameznem slučaju to in to besedo med občna ali snovna... imena.

Pravo znanje je tako, ki mora postopati samostalno na podlagi miselnosti; to človeka osigura in ga usposablja za lastno plodno delovanje; slepo navajanje na apodiktiska pravila uničuje v človeku zmožnost mišljenja. Misli pa le oni, ki ga navadiš, in zlasti ki mu dovoliš misliti.

O Martin Krpanovi „angleški soli“.

Dr. Fran Ilešič.

Mogočen mejnik je v razvoju slovenske leposlovne proze Levstikov spis „Martin Krpan“, krepak po jezični vnanjosti in notranji sili dogodkov in njih ozadja, baš tako silen, kakor je silen Krpan sam po svoji telesni moči in preprosti izvirnosti svojih misli.

Krpan je videl Reko, Koper, Vrhniko in Ljubljano, presojal tujino le po dojmih, ki si jih je pridobil na Vrhu pri Sveti Trojici, in si v daljnem svetu želel slišati zvon, ki poje doma. Krpan je poosebljenost prvotne sile svoje zemlje. Takisto sloni ves spis „Martin Krpan“ na domačih tleh, na tleh jugoslovanskih, na motivih slovenskih in srbskih narodnih pesmi. V tem oziru se analiza Levstikove povesti ni niti začela.

Kdor je kdaj v šoli čital „Krpana“, je najbrž z menoj vred brž od začetka bil v zadregi radi „angleške soli“.

I.

Katera sol je „angleška“?

„Angleško sol“ pozna lekarna kot zdravilo, čistilo.

A Krpan je sigurno nosil pravo sol, toda prave soli ni, ki bi se zvala angleška. Zakaj se torej Krpanova sol imenuje angleška?

Plodovi zemlje in razni pridelki se često imenujejo po deželi, kjer uspevajo, često pa tudi po narodih, ki jih uvažajo, dovažajo. Vsi poznamo ruski čaj, ki ima to ime samo radi tega, ker prihaja iz Kitajskega k nam preko Ruske. Naša ajda (hajdina), češko-poljska pohanka (poganka), češko-poljsko-ruska tatarka, ruska greča, vse imena za isto rastlino, ki je bila izprva doma v severni Kini, južni Sibiriji in v stepah turkestan-skih, pričajo, da so jo Slovani upoznali preko hajdov = poganov, n. pr. Tatarjev, ali Grkov. In naša turščica (Türkenweizen) kaže, da se je po srednji in severni Evropi v 16. veku razširila z juga, kamor je prišla iz Amerike in kjer so takrat bili najsilnejši prav Turki.

V trgovini je znana angleška dišava, nageljnov poper, ki se dobiva iz Zapadne Indije (z otoka Jamajke) in iz Iztočne Indije. Angleška se imenuje ta dišava brez sumnje radi prevoznikov, Angležev.

Angleška ima mnogo soli; prideluje se morska sol, osobito mnogo soli pa krijejo angleške gore; zato Anglija tudi izvažata sol na obalo Iztočnega morja, v Ameriko in Indijo. Res je tudi, da Angleška do l. 1694. ni pobirala od soli nobenega davka in da ga ne pobira več od 1825; vsled tega je v Angliji bila sol najbrž poceni; vendar bi okleval, s tem razlagati Krpanovo angleško sol.

Verjetnejša se mi zdi druga razlaga.

Angleška sol je sol, ki so jo dovažale angleške ladje. Dakako se pri tem lahko misli na sol, ki so jo dovažale ladje iz tujine, naj si so bile baš angleške ali ne. Zemljepisni in narodopisni pojmi so pred veki in med preprostim ljudstvom vselej zelo nejasni; tako je „turški“ v 16. stoletju pomenilo sploh „inozemski“ ali „čez morje došli“ (prim. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere, 6. natis, str. 592).

Seveda je treba sedaj še vprašati: ali je naš narod kdaj inozemsko blago imenoval angleško ali pa je Levstik izmislil izraz v smislu poljudnem?

Da se je Krpanu izplačalo, prenašati „angleško“ sol, morala je biti cenejša od domače. Kdor je z njo tovoril, je delal erarju škodo.

II.

Krpan in mejači.

Angleško sol nositi „je bilo že tistikrat ostro prepovedano“. Zato so mejači Krpana zalezovali; некоč, ko je bil baš natovoril nekoliko stotov soli pred svojo kočo in se zopet napravljal po kupčiji, se ga jih je lotilo petnajst, a vsi so naposled pred njim pokazali pete.

Prepoved je bila stroga; raditega je minister Gregor nje kršitelja Krpana smatral nevarnim človekom, ki dela državi škodo, in ga je hotel zapreti.

Krpan sam je poznal prepoved; zato je cesarju, ki ga je srečal некоč po zimi, utajil sol in pozneje prosil, naj mu cesar v zahvalo za rešitev Dunaja da pismo, „ki bo veljavno pred vsako duhovsko in deželno gosposko; pa tudi svoj pečat morate udariti, da bom brez skrbi nosil angleško sol po svetu“. Prejel je ta privilegij kupčevanja z angleško soljo in je bil vesel, da ga bode „lahko v zobe vrgel vsakemu, kdor bi ga ustavljal na cesti“.

Kar je počenjal Krpan, bilo je tihotapstvo s tujo soljo, ki bi ne smela čez mejo, drugače trpi država, ki je očitno imela domačo sol v monopolu oziroma nalagala na njo davek. Tihotapci so se sigurno ogibali tudi vseh mitnic in carine in so s tem delali škodo, ako so tudi tržili z domačo soljo.

* * *

Trgovina je bila izza srednjega veka do cesarja Karola VI. v jako tesnih sponah. Meščanstvo je kratilo vsem drugim stanovom pravico do trgovstva, osobito kmetom. Že za cesarja Friderika IV. (v petnajstem veku) se je začela borba med meščanskimi trgovci in trgovstvom na kmetih

(Geyhandel) in je trajala do osemnajstega veka.¹ Meščani so si pri cesarjih izposlovali nebroj patentov, ki so bili vsi več ali manj obrnjeni zoper trgovstvo na kmetih, a vsi ti patenti so malo izdali, zakaj cesarska roka je bila prekratka, da bi daleč tam iz severa mogla uveljaviti svoje ukaze po stezah in soteskah notranjskih, ki so držale proti Beneškemu, Trstu, Komnu in Reki. Zlasti pozimi, ko na polju ni dela, so hodili kmetje po trgovini.

Zato je l. 1601. zagrozil notranjeavstrijski vladar nadvojvoda Ferdinand, da bodo trgovci kmetu pobrali vse prepovedano blago, ako ga bodo dobili pri njem, in sledečega leta je ukazal deželni gosposki, s takimi ljudmi postopati, kakor s tihotapci („Contrabandierer“).

Tihotapce so meščanje imenovali vsled tega vse kmetske trgovce in pošiljali za njimi svoje biriče; čestokrat je prišlo med temi-le in kmet-skimi trgovci, ki so bili podpirani od svoje graščinske gospode, do hudega ravsa; tako so l. 1726. vzeli ljubljanski mestni biriči Ločanom mnogo trgovinskega blaga, a loški oskrbnik je udaril za njimi ter „tihotapcem“ vrnil blago. Tudi fužinski oskrbnik v Beli Peči je spodil mestne biriče, ki so ga prosili, naj jim pomaga uloviti tihotapce.

Meščanom je prizadelo to obilo stroškov, da so morali nastavljeni po vseh cestah in stezah svoje biriče, a ker jim postopanje gosposke po kmetih ni zadoščalo, so morali sami zase skrbeti. Še l. 1744. so poslali Ljubljčanani, ohrabreni po nekem ugodnem cesarskem ukazu, brzo svoje biriče na vse strani, da pobero kmetom prepovedano blago. Uspeh so imeli ta pot ljubljanski biriči pri kočevsko-ribniških kmetih ter jim vzeli obilo blaga.

Ti kmetski trgovci državi naravnost niso škodovali, tekmeci so bili le meščanom. Sicer so jim ti-le očitali, „da se s svojim prepovedanim blagom ogibljejo mitnic čez gore in skrivne prelaze“ in da s tem oškodujejo erar; a stvar pač ni bila tako huda, zakaj drugače bi bila knježja oblast odločneje posegla vmes.

* * *

A cesarji so zlasti na pritisk plemenitašev tudi kmetom dovolili tržiti z izvestnim blagom. In med to kmetu dovoljeno trgovino je spadala tudi sol. Že „renovierte Polizeiordnung“ Ferdinanda I. iz l. 1553. je ustanovila, naj kranjski kmetje, ker so njih kmetije tako majhne, da se ne morejo preživiti, razen ako tovorijo in trgujejo, prosto prevažajo žito itd., kakor je že stara navada, na Goriško in na Laško in privažajo od tam vsakovrstno vino, sol, olje in vse, kar tam zamenjajo, ali česar jim je treba, da se ne bodo vračali prazni. Prav tako je

¹ Vrhovce, Ljubljanski meščanje, str. 158. sl.

določil nadvojvoda Ferdinand II. v generaliju iz l. 1601., naj kmetje trgujejo samo z žitom in soljo, ki jo kupujejo za gotov denar ali jo pa zamenjujejo za svoje domače pridelke, z vinom in nekaterimi drugimi stvarmi. In v obnovi tega patenta iz l. 1618. je iz kmetskega kontrabanda izrecno izvzeto le „vino, žito, sol in drugo v cesarskih patentih že izvzeto blago“. Pa še l. 1733., ko se je prepir med ljubljanskimi mestnimi trgovci in plemenitaško - kmetsko trgovino razpravljal v Gradcu pred posebno komisijo, je zastopnik kmetov, grof Barbo poudarjal, da „na trg v Sodražico prinašajo kmetje samo sol in žito, torej le tako blago, ki bi ga ljubljanski župan sam ne zabranjeval, ko bi imel tam kaj govoriti“. Spor je bil rešen s cesarskim patentom iz l. 1737.; po njem je bilo kmetom dovoljeno, „v deželi in zunaj dežele privažati v mesta ali na kmete kupljeno ali zamenjano sol in vino...“

Dognano je, da Krpan ni tržil z domačo soljo.

* * *

Očividno so od početka 18. veka kmetje smeli tržiti ne le z domačo soljo, zlasti tržaško morsko soljo, ampak tudi s soljo iz Italije (Neapola) in iz beneške Istrije. (Vendar primeri Diemitza, Geschichte Krains, II. 438.)

A l. 1706. je bilo uvažanje inozemske soli v vse avstrijske provincije popolnoma in izrecno prepovedano, osobito je bilo s patentoma iz l. 1718. in 1721. v brambo domačega pridelka soli zabranjeno uvažanje beneške soli iz Mil, Kopra in z otoka Paga. (Costa v „Mitteilungen des historischen Vereines für Krain 1862, 72.) L. 1747. so bile zoper prestopnike tega ukaza ustanovljene najstrožje kazni.

A vkljub temu se je dobilo dovolj prestopnikov, tihotapcev. Kot tihotapci so pri cesarski gosposki na zlem glasu bili Čiči od Novega grada in Sočrba in okolice. Zato se jim je l. 1750. vzelo orožje.

Vtihotapljala se je sol osobito tudi iz Hrvatske in je bila v ta naman na Babinem polju na Čabarskem ustanovljena posebna zaloga Bukarske morske soli, iz katere so se Kranjci, osobito v Ložu „in fraudem legis“ preskrbovali s soljo. Zato je bilo v loški okolici ob hrvaški meji mnogo mejačev („Grenzaufseher und Soldaten“).

Beneško - istrsko in hrvaško mejo so izza cesarja Karola VI. radi tihotapstva s soljo čuvali „mejači in vojaki“.

Hrvatsko Primorje je imelo z ozirom na sol staro povlastico. Za svojo verno in preizkušeno vojniško službo je dobilo mesto Senj l. 1532. od kralja Ferdinanda I. pravico, da sme kupovati in prodajati sol brez dače. A l. 1696. so neki Senjani, v drugih stvareh poslani na Dunaj in v

Gradec, brez pooblastila z notranjo-avstrijsko komoro skleniti pogodbo, po kateri je imela komora v Senju uvesti monopol soli. Ker je s tem bilo kršeno senjsko pravo do svobodne soli, so Senjčani odgovorili z debelimi izgređi. Pač je senjski veliki kapetan grof Edling dal z bobnanjem po mestu razglasiti monopol soli, a izvajati ga ni mogel, ker so v njegovi „nemški“ kompaniji poleg Senjanov bili le 4 Nemci. Pozval je karlovškega generala Auersperga na pomoč, a i njega oboroženi sili se Senjani niso udali, moral se je vrniti z neopravljenim poslom (l. 1698.). Niti direktnemu posredovanju cesarja Leopolda I. se niso uklonili. Konec tega zares ostrega boja za sol še ni natančneje znan. Vsekakor Senjani pravde niso čisto izgubili. L. 1706. jim je bilo dovoljeno, da smejo 800 kabljev (76000 funtov) bele soli kupiti po isti ceni, kakor običajno notranje-avstrijska komora, seve le za svojo porabo, ne za nadaljnjo prodajo, in je bilo ustanovljeno, naj imaje senjske ladje pri prevažanju soli iz Barlette v Italiji prednost pred drugimi. (Po senjskem arhivu v zagrebških Narodnih Novinah z decembra meseca 1902 popisal Mile Magdić.)

V hrvatsko Primorje je torej v 18. veku došlo mnogo soli in pri tem je ostalo že kaj za tihotapstvo na Kranjsko.

Ali je Krpan tihotapil sol čez beneško-istrsko ali čez hrvatsko mejo, se za trdno ne da reči. Cesar Janez se je peljal v Trst, ko je srečal Krpana; to utegne biti znak, da je Krpan tovoril iz Istre.

Pač pa se po zgornjem izvajanju lahko reče, kdaj naj si po priliki mislimo dogodek „Martina Krpana“. Ne pred prvim desetletjem 18. veka, ko se je prvič prepovedalo uvažanje tuje soli, pa tudi ne po letu 1800; zakaj držala je za Krpana po Notranjskem „samo ozka gaz, ljudem dovoljna, od vasi do vasi, ker takrat še ni bilo tako cest kakor dandanes“, za ceste pa se je radi trgovine začelo skrbeti šele izza Karola VI. Po takem bi bilo najprimerneje, si dogodek „Martina Krpana“ misliti v prvi polovici 18. veka, za Karola VI.

* * *

Posamezniki pa so dobivali vendar-le od cesarjev posebne privilegije za trgovino. Tako so se ljubljanski meščani v štiridesetih letih 18. veka pritoževali, da kmetski trgovci prejemajo blago od takih, ki prihajajo s tujega v deželo ter hodijo s cesarskimi patenti preskrbljeni povsod okoli; takih pa, ki se klatijo brez takega pisanja po deželi, nahaja se na stotine; od vseh božjih vetrov dero v deželo (Vrhovec, 195).

Pa tudi deželni knez je nasproti cesarskim patentom v 17. veku nemeščanom lahko oddajal pisma, s kojimi so mogli trgovati kakor meščani (Vrhovec, 169).

Tak privilegij je dobil nazadnje od cesarja tudi Krpan.

Pač je „obnovljeni policijski red“ iz l. 1553. dovolitev izvestnega kmetskega trgovanja utemeljeval s pripombo, „da so kranjske kmetije tako majhne, da se podložniki ne morejo preživiti, razen če tovorijo in trgujejo“, a z druge strani so meščani seljakom očitali, da kmetje radi trgovine zanemarjajo svoja zemljišča. „Prav v najrodovitnejšem kraju Kranjske, v Šrajbarskem Turnu, zapuščenih je 70 kmetij popolnoma — ker se podpira kmetska lenoba,“ dejal je ljubljanski župan l. 1733. v Gradcu.

Brez dvojbe je krošjarjenje in tovorjenje marsikomu ugajalo bolj nego obdelovanje zemlje. Med take ljudi je spadal tudi Krpan, ki mu „dela ni bilo mar“.

III.

Zakaj je Levstik Krpanu naložil sol?

Tihotapstvo Krpanovo, njegovi pretepi z mejači-biriči, vse to odgovarja zgodovinski istini in nam kaže zanimiv kos naše kulturne minulosti. Je-li pa Levstik to ozadje pogodil po študijah ali slučajno? Ne zdi se mi prav verjetno, da bi bil Levstik pred l. 1858. proučeval te povestniške stvari; vobče pa bi bil do takrat težko kaj našel. Costa je o trgovini s soljo poročal šele v „Mitteilungen“ l. 1862.

Pa naj si je tudi Levstik o tej trgovini vedel kaj iz pogovorov s takratnimi našimi zgodovinarji ali je slišal kaj takega še v ljudskem sporočilu, vsekakor se mi zdi verjetno, da je našemu Krpanu pomagalo naložiti baš sol tudi burno l. 1848.

Sol spada z vodo med najpotrebnejše snovi na svetu. Ubožec in bogatec, oba potrebujeta sol, nje visoko obdačbo pa občuti siromak mnogo silneje nego bogatin. Zato so v dobi, ko so občečloveška prava šla na dan, skušali znižati ceno soli. S 23. aprilom l. 1848. se je znižala za Dalmacijo; tedaj je hrvatska Krajina, kolikor si ni pritihotapila soli čez turško mejo, dobivala sol iz Dalmacije; hoteč izenačiti ozemlje hrvatsko in njega ljudstvo ožje prikleniti nase, je hrvatski sabor junija meseca istega leta sklenil, da se cena soli v hrvatskem Primorju v primeri z novimi dalmatinskimi cenami takoj začasno zniža; zajedno se da trgovina s soljo ne le v Primorju, ampak tudi na celem Hrvatskem in v Slavoniji na svobodno voljo; sicilijansko sol naj bi imeli solni uradi kupovati in po vsej deželi prodajati. (Pejaković, Aktenstücke zur Geschichte des kroat.-slav. Landtages 1848, str. 51.—52.)

Tem laže verjamem, da je leto 1848. Krpanu prineslo sol, ker je vsa usoda Krpanova prav posebno slična usodepolnemu nastopu Jugoslovanov tega leta.

Krpan reši Dunaj, cesar mu je hvaležen, a minister Gregor ga ima za — norca: Jugoslovan je rešil Dunaj, a dunajska politika ga je spravila ob plodove plemenitega teženja.

Kolikor vem, sedaj ni več na Kranjskem priimka „Krpan“, a l. 1848. je v naši italijanski armadi služil oberst Josip Krpan (prim. Laibacher Zeitung z dne 29. junija 1848.). „Soča“ je pred kratkim poročala o nekem Krpanu na Goriškem. Brez sumnje je Levstik volil to ime, ker vsakdo v njem čuti notranjo jezikovno obliko — silo kreposti.¹

¹ Želel bi, da ta spis, ki je moral naglo biti gotov, izpodbudi kakega kulturnega povestničarja k natančnejši raziskavi.

Nekaj o petju.

(H. D.)

(Dalje in konec.)

Kakšno pa je bilo v tem času narodno petje?

V 12. in 13. stoletju, v dobi romantike, so značilna prikazani razni potujoči pevci (Minnesänger; na Francoskem trubadurji). Ti niso bili učeni teoretiki, ampak pravcati naturalisti. Peli so, kakor jim je narokovalo srce; njih bujna domišljija dajala jim je obilno tvarine in vsled tega so njih spevi v marsičem podobni pravim narodnim pesmim. Navzlic temu vplival je tudi gregorijanski koral na obliko teh spevov.

Od 14. stoletja naprej so začeli gojiti petje tudi meščani; bili so to takozvani „mojsterski pevci“. Čeravno je bilo njih stremljenje po umetnosti hvalevredno, reči moramo vendarle, da niso ničesar pripomogli k povzdigi prave glasbene umetnosti; vsaj v zadnjih stoletjih njih delovanja ne. Postali so suhoparni formalisti, ki so gojili petje po rokodelski. Značilno je pri njih tudi to, da so zlagali najprej napeve, in če so ti zadoštovali njihovim strogim oblikam, dobili so šele besedilo.

Sveži in zdravi zrak ohranil se je še zmiraj med prostim ljudstvom to-le je pelo pesni, katere si je zlagalo samo. Dolgo časa je trajalo, predno je zadobila posamezna pesen trdno in določeno obliko; šele tedaj,

če je povsem odgovarjala narodnemu značaju, postala je tudi njegova last, ter se ohranila v pozne čase.¹

Skladatelji kontrapunktične dobe, ki so hoteli uporabljati v svojih proizvodih sveže in zdrave motive, jemali so jih iz narodnih pesni. Na podlagi gregorijanskega korala in narodne pesni razcvitala se je polifonija, kojo še danes občudujemo. Priprosta narodna melodija pridobi na pomenu, če se ji postavi v nasprotje še ena ali več melodij, s kojimi se zveže v harmonično celoto. Ker ima vsaka umetnost svoj pričetek v bogoslužju, se nam pač ni čuditi, da so bila prva dela krasno se razvijajoče glasbene umetnosti namenjena cerkvi. Nastali so v tem času umotvori, ki še zamorejo danes vnemati poslušalca. (To so cerkvene skladbe Nizozemcev [15. stoletje] in raznih italijanskih šol [16. in 17. stoletje]. Kontrapunktične skladbe, posvetne vsebine a v strogem cerkvenem slogu, imenovali so se madrigali).

S to stopnjo doseglo je cerkveno petje tudi svoj vrhunec. Zaslugo ima cerkev pri tem to, da je gojila pravo pevsko umetnost v teh časih le ona, in če bi jelo postajati petje površno ter se bližati propadu. (Tridentinski cerkveni zbor je l. 1561. tudi sestavil glavna pravila glede na cerkveno petje).

Cerkveni pevci te dobe bili so slavljani; njih služba bila je krasna in ugledna. Združeni so bili v kolegijah, ter imeli v svoji sredini znamenite umetnike in učenjake. Na ta način obvarovali so se krivih potov, na katera lahko zabrede umetnik; ohranilo se je v njih stremljenje po zdravih vzorih, ker izključljiv idejalizem vede liki materijalizmu v močvirje človeškega življenja. Pri skladateljih srednjega veka, bilo je umetniško delovanje že neko sveto opravilo, pri tem ko je bilo obratno pri Grkih služba božja neko umetniško opravilo. To dejstvo opazujemo tudi, če zasledujemo razvoj stavbarstva in slikarstva v tej dobi. Godbenik-pevec bil je tudi glede zunanjega ugleda popolnoma enakopraven z drugimi umetniki. Papeževim pevcem pripoznala so se posebna dostojanstva; pevci cerkve sv. Marka v Benetkah bili so državni činovniki. Vsi pevci bili so prešinjani čuta vzajemnosti; Kakor pri drugih umetnikih te dobe, ne najdemo tudi pri njih tiste ljubosumnosti in zavisti, ki ste danes v umetniškem delovanju tolikega pomena.

Italija bila je v tem času središče umetnosti sploh, tako tudi pevske. O vatikanskih pevcih se n. pr. poroča, da so peli tako blagoljubno in

¹ Na značaj narodne pesni vplivajo pred vsem okolščine, v katerih dotični narod živi. Na prebivalce goratih krajev vpliva priroda v večji meri, kakor pa na prebivalce ravnin. Gorjanec je veselega srca, ter ljubi svojo lepo domovino; vsled tega veje iz njegovih pesni neka jasnost, dočim so napevi prebivalcev ravnin, sosebno pa step, otožni. Spevi mornarjev in prebivalcev ob morju izražajo pogum; iz njih veje čut za prostost in romantiko. Prebivalci tropičnih krajev so ohabli in leni; petje se vsled tega pri njih tudi ne more razviti.

lepo, da se njih petje niti z orgljami ni smelo spremljati. Laški pevci in skladatelji hodili so širom sveta, ter razširjali pevsko umetnost.

V 17. stoletju nastala je v Italiji opera; umetno petje prestopilo je sedaj v posvetno službo, ker opera nudila ji je nove pogoje k daljnemu uspešnemu razvoju. Zgodovina opere je odslej tudi zgodovina pevske umetnosti. Dvori vladarjev in drugih bogatinov bili so središča, kjer so se zbirali pesniki in pevci. V krog pevcev stopile so tudi pevke, ki so bile pri cerkvenem petju izključene.

O začetku in razvoju opere govoriti, presegalo bi namen tega spisa; omeniti je le, da je ista nastala vsled nezadovoljnosti s tačasnimi kontrapunktičnimi skladbami, ki so bile često jako suhoparne ter imele vsled tega le teoretično vrednost; na drugi strani pa je bilo povsod neko stremljenje po obnovitvi starogrške pevske drame. Po vzoru grškega deklamatoričnega petja nastalo je sedaj recitativno¹ petje, med katero so se vpletali madrigali. Sčasoma pridružili sta se arija² in dvospjev, kasneje tudi skladbe za ensemble. Prosteje prizorne oblike dovedle so v novejem času k deklamatoričnemu petju na podlagi instrumentalnih motivov, ki dajejo orkestru neko obliko in stanovitnost. Ta deklamacija se drži srednje poti mej recitativno in razdeljeno melodijo.

To bi bil v kratkih potezah razvoj opere do današnjega dne. Pri tem zašlo pa je petje često na kriva pota; bile so to načelne zmote, ker se je včasih melodična, drugokrat pa deklamatorična stran preveč povdarjala. Italijani dajali so zmiraj prednost melodijoznosti, Francozi predavanju; nemška opera dosegla je šele neko vzvišeno zvezo obeh struj.

Kako je vplivala opera na razvoj pevske umetnosti?

V cerkvenih skladbah so se ozirali skladatelji zmiraj na navadni obseg dotičnega glasu, kojemu je bila skladba namenjena; lahko je bilo vsakemu proizvajajočemu pevcu, z glasom naraščati in pojemati. Na pevsko tehniko se niso stavili taki pogoji, kakršne zahteva italijanska operna literatura 17.—19. stoletja. Ta-le je vzgajala takorekoč pevske virtuoze in razširila zahteve glede obsega posameznih glasov; pri tem pa je tudi naglašala kolorit glasu kot sredstvo predavanja. Bila je to posledica vpliva absolutne instrumentalne godbe, ki se je jela v tem času razvijati. Petje je bilo vsled tega nenaravno, umeteljno in ustvarjeno bolj za uho nego za srce. V tej hibi je bil tudi že začetek propadanja italijanskega vituoznega petja.

¹ Recitativ je muzikalna deklamacija, ki ne pozna razdelbe po taktih. Spremlja se ali docela instrumentalno ali pa se uporabljajo le posamezni akordi, ki imajo podpirati pevca pri intonaciji in modulaciji.

² Arija je vokalna skladba, zložena v določeni obliki. Ta-le je dvodelna ali trodelna, ter se najde tudi pri pesnih. Prevladuje pa v arijah muzikalni element.

Slične oblike imajo tudi dvospevi.

V dobi prvega procvita italijanske opere spisala so se tudi že navodila za petje in pevski pouk. Tako ima G. Caccini, prvi operni skladatelj, v uvodu svoje „Nuove musiche“ (1602) že kratko navodilo k petju. Rabi v njem že razne „trilli, groppi in giri“. Najznamenitejše delo pa je Tosi-jevo „Opissioni de cantori antichi e moderni“ (1723).

V Italiji so ustanovili imenitni pevci šole; tako Pistochi v Bologni, Leo in Feo v Napolju; Porpora je učil na Dunaju, Tosi v Londonu i. dr.

Osemnajsto stoletje je doba največjega procvita italijanskega petja. Italija je pošiljala v svet najslavnejše operne pevce in učitelje, kakor je to storila poprej cerkev. Metoda tedanjega pevskega pouka bila je tako temeljita, da so se nekateri učili do deset let petja. Danes se ta metoda več ne uporablja v tej meri.

Poročila o zmožnosti tedanjih italijanskih pevcev so tudi jako zanimiva. V posebni meri so se odlikovali kastrati, ki so bili že poprej tudi v cerkvenih zborih. Vendar ne najdemo pri teh pevcih več tistega stremljenja po pravi umetnosti, ampak hoteli so v prvi vrsti drug družega nadkrilovati v raznih umetelnostih, kakor v obsegu glasu, v tehniki, v trpežu sape i. dr. Tako je n. pr. imel kastrat Mateo Berselli visok sopran z obsegom od enkrat črtanega c do trikrat črtanega f. Pel je v tej legi z največjo lahkoto. Farinello, eden najslavnejših pevcev, imel je glasovni obseg od malega a pa do trikrat črtanega d. Pel je vse pasaže, tekoče kakor tudi skokoma; z največjo naglostjo pel je zaporedoma isti ton kakor na kakem godalu in razen tega še trillerje in skoke v najoddaljenejših intervalih.

Vse to virtuožno petje bilo je vezano na določene šablone; bila je to doba, v kateri so odločevali le predsodki, pravi smoter petju — vplivati na srce človeško — izgubil se je bil popolnoma. Pevci so se neizmerno slavili, ljudstvo pa si je želelo zmiraj še večjih virtuofov. Posledica tega je bila, da so postajali pevci jako domišljavi, ter trdili, da je odvisna vsa slava italijanske opere le od njih samih; kompozicije postale so jim le nekako sredstvo, s katerim so kazali svoje pevske umetelnosti. Priproste melodije izpreminjali so po svoje, spravljali so vanj raznovrstne lepšave, kadence i. dr. Skladatelj bil je napram takemu početju popolnoma brez moči. Umevno je torej, da se je moral pričeti boj proti takemu petju, in ta je bil zelo dolgotrajen in silovit. Vstali so duhoviti reformatorji, ki so zahtevali, da se v operi spravi zopet dejanje, a ne petje v ospredje. (Gluck 1714.—1787). Zmaga bila pa je šele popolna, ko je izginil zadnji kastrat izza odra (v začetku 19. stoletja). Pevci, ki so bili doslej v osredju, umakniti so se morali skladateljem, ki so si zopet priborili potrebni ugled.

Pevce moderne opere nadkriljuje svojega prednika zlasti v izraževanju občutljajev in značajev; on je v istini tudi igralec. Zaostaja pa

vsekakor v pevski tehniki, ki se sedaj več ne more v tej meri naglašati, kakor poprej. Utemeljeno pa je to v popolnoma izpremenjeni ulogi petja in orkestra. V moderni operi R. Wagnerja niste več godba in petje smoter, ampak isti imate le podpirati izraz, dejanje. Petje postalo je deklamatorično, ter vsled tega tudi ni več vezano na oblike, koje je imelo v italijanski operi. Nazivlje se ta moderna opera po pravici — muzikalna drama.

Današnjemu pevcu ne zadostuje samo muzikalna zmožnost ter prijeten in močen glas, ampak on mora pred vsem biti usposobljen, oživljati svoje petje s pravim duhom; podajati mora poezijo v najpopolnejši obliki. Poznati mora raditega tudi vse zunanje pogoje, s kojimi lahko učinkuje kolorit tonov, ki je kot sredstvo v izražanje prvega pomena. Znana mu mora biti tudi fiziologija človeškega glasu. Ta veda naslanjala se je poprej le na hipoteze; danes smo že docela poučeni o bistvu glasa, njegovih registrov, o dihanju, o tvoritvi posameznih samoglasnikov in soglasnikov i. dr. Smelo torej trdimo, da stojimo sedaj ob pričetku dobe, ko doseza petje svojo največjo izpopolnitev.

Zasledovali smo doslej razvoj petja od prvih in najprimitivnejših oblik pa do današnje muzikalne drame. Nepopolna bila bi pa ta črtica, ko bi prezirali umetno pesen, ki čeravno na razvoj umetnega petja ni imela neposrednega vpliva, vendar zavzema v zgodovini petja tudi eno najvažnejših mest.¹

Oblika pesni nastala je v narodu; pesen je torej narodna last. Zasledovali smo tudi že poprej razvoj narodne pesni tja do pričetka opere. Ko je jela ta-le procvitati s svojimi arijami, zgubile so narodne pesni svoj pomen. Bila je to doba propadanja narodnega petja. Noben imenitnejši skladatelj se ni bavil v tem času s pesnijo, čeravno so skladatelji 15. in 16. stoletja kaj radi uporabljali motive iz narodnih pesni. Italijanska arija vplivala je še celo na cerkveno petje, tako da je tudi to jelo propadati; nabožne pesni dobivale so obliko arij.

Sredi 18. stoletja jelo se je v boljših slojih zopet vzbujati zanimanje za priproste pesni. K temu so dale povod različne spevoigre, ki so se proizvajale v materinščini. Namenoma so jeli sedaj skladatelji tudi pisati in sicer v narodnem tonu. Kmalu je postala ta oblika tako priljubljena, da so se je tudi imenitnejši skladatelji poprijeli. Bil je to pričetek umetne

¹ Pesen je zveza liričnega speva z glasbo. Značilna je njena oblika, t. j. njena priprosta perijodična razčlemba.

Narodno pesem imenujemo tisto, ki je nastala med ljudstvom, ali pa se je pri njem tako udomačila, da se ne razlikuje več od pristnih narodnih popevk. Njene melodije in harmonije so priproste in lahke; one so pristne slike narodnega žitja.

Umetna pesen je v prvi vrsti narodna pesen z uglajeno obliko in plemenitejo vsebino. Skladatelj čuti čisteje in globlje; ker ima na razpolago tudi večjo tehniko, torej lahko svoja čuvstva jasneje izraža.

pesni. V tej dobi procvita umetne pesni moral je pomen pristno-narodne pesni pojemati, da narodu samemu ni bilo več treba zlagati si pesni. Ljudstvo se je poprijelo teh novih popevk, in to tem raje, ker so bile zložene v njemu umljivi melodiki in obliki. Mnogo so storila za razširjanje umetnih pesni različna pevska društva¹ ki so se jela snovati v 19. stoletju. Pesen je torej ista muzikalna oblika, s katero lahko skladatelj vpliva na najširje množice. Koliko si pač pridobi narod na dobrem muzikalnem okusu, če se mu nuja prilika, poslušati izborna petje! To se vidi posebno, če zasledujemo razvoj umetne pesni do današnjega dne.

Prve umetne pesni bile so še popolnoma v pristno-narodnem tonu, ter strogo ločene po verzih, kajti drugih oblik istodobno še ljudstvo ne bi bilo umelo. Ko so se jeli pečati s pesnijo tudi klasiki (Haydn, Mozart, Beethoven), zadobila je ista tudi drugo muzikalno vsebino. Vendar so se ti skladatelji še preveč ozirali na misli, ki so bile izražene v besedilu, kakor pa na čustva; pri tem so tudi še pisali preveč instrumentalno, kar pa je bila posledica tedanjih opernih razmer.

Ko se je jelo tukaj obračati k boljemu, ter se upošteval izraz in kolorit glasu, bila je zasnovana tudi podlaga pravemu procvitu umetne pesni. Nje melodije naslanjale so se odslej na pomen besedila; na ta način zamogel je postati izraz samostojen. Tudi harmonizacija in spremljava na klavirju jela je služiti izraževanju čustev. Posledica tega bila je, da je nehala stroga razdelba skladbe po kiticah. Glavni zastopniki te struje so bili nemški romantiki (Schubert, Schumann).

V moderni pesni naglašuje se — kakor v operi — prosta deklamacija. Končni smoter teh skladb je: natančno posnemanje pesniškega besedila, pesniških čustev ter drugih pesniških posebnosti, in to z vsemi sredstvi moderne glasbene umetnosti. (H. Wolf, R. Strauß).

Proizvajanje takih pesni pa zahteva od pevca, kakor tudi od poslušalca precejšnjo muzikalno inteligenco. Pevec mora pred vsem znati svoj glas uporabljati; v drugi vrsti pa mora natančno spajati muzikalno predavanje s poetičnim. Umetnost te zveze leži v tem, da nam podaja besede v muzikalno dovršeni obliki ter pri vsem tem tako, da ostane pomen istih neizpremenjen. Pevec se mora torej istočasno vglobiti v vsebino besedila, kakor tudi v melodijo, kajti le takrat zamore nam nuditi poezijo v njeni celoti lepo in umljivo. To je težavno, in reči moramo, da leži v tem cela današnja pevska umetnost. Imeti mora pevec pred vsem že dober okus, ki mu pove, kaj je lepo in umetno; pri tem mora seveda še pevsko tehniko in njene pogoje docela obvladati, ter jo v izraževanje na najpopolnejši način uporabljati. On nam naj tudi podaja čustva, koja je imel

¹ Zeller je kot prvi ustanovil s 24 somišljeniki pevsko akademijo v Berlinu l. 1809. Po tem vzgledu nastala so po drugod pevska društva, ki so se jela združevati v večje zveze. Danes imajo že vsi kulturni narodi pevska društva.

skladatelj sam, razentega pa še mora priti njegova lastna osebnost do prave veljave.

Več o tem govoriti, presegalo bi namen tega spisa; postal bi strokovna razprava, ki bi večino cenjenih čitateljev ne zanimala. Hotel sem le v kratkih potezah načrtati razvoj petja in pevske umetnosti, ter pokazati vzore, po katerih naj stremi oni, katerega je Stvarnik obdaril z lepim glasom.

Popravek. Na strani 15. pod črto 2. opomba ima se glasiti letnica: 590 (a ne 950).

Književno poročilo.

Ormoški spomini. Ob petindvajsetletnici ormoške posojilnice in ob tridesetletnici svojega beležništva v Ormožu izdal dr. Ivan Geršak. Založila ormoška posojilnica, tiskala Katoliška tiskarna, Ljubljana 1902. Vel. 8°, 185 str. Založnica, ormoška posojilnica prepustila je vse, kar bi se izkupilo za „Ormoške spomine“, družbi sv. Cirila in Metoda. — Knjiga obsega povest ormoške posojilnice, vinorejskega društva, kletarskega društva, političnega društva „Sloge“, šolstva,¹ životopise književnikov, rojenih v ormoškem okraju, ter konča s „Cvetjem iz ormoškega okraja“, to je, s poezijo Stanka Vrazovo, Flegeričovo, s poetično prozo Meškovo. Razen životopisov, ki so iz večine od Božidara Flegeriča, je delo spisal izdajatelj dr. Geršak, dolgoletni zaslužni voditelj ormoških Slovencev, hoteč z njim pokazati, kako kvaren za narodno stvar je tam razdor med Slovenci. Sliki Stanka Vraza in Božidara Raiča, ki poleg mnogih drugih dičita knjigo, kažeta na ono slovensko zemljo, „kjer si vsak dan podajata Slovenec in Hrvat bratske roke v pozdrav“. Pesniki in pisatelji kakor Modrinjak, Jakob Meško, Raič, Goršič, Herg, Flegerič, A. Trstenjak, Nedeljko, Valentin Cajnko so se izobraževali na hrvatskih tleh in se tam vneli za slovanstvo, drugi, kakor Vraz, Davorin Trstenjak so postali hrvatski književniki. Srbo-hrvatski jezik „je najlepša popotnica mlademu dijaku za bodočnost. Ta narodni duh, katerega se je nasrkal v mladih letih, oživlja in prešinja ga v vseh letih.“

Literarni del Geršakove knjige priča, da še diha slovenski svet za Stanka Vraza, to „trdno vez, ki spaja dva bližnja bratska naroda, Slovence in Hrvate“, ter izraža željo, „da bi se ta vez nikdar ne pretrgala“.

„Vraza je sprejela hrvatska zemlja v svoje naročje, a mi se zbiramo pod njegovim praporom“.

Ideal narodni!

Dvojnega je treba človeku, podobi božji: trdno mora stati na zemlji, a z mislimi in željami hrepeneti v višave vzorov!

Dr. Fran Ilešič.

Mali vitez (Pan Volodijevski). Tega v Kleinmayrovi založbi izhajajočega zgodovinskega romana H. Sienkiewicza je izšel ravnokar tretji sešitek.

¹ Šolstvo je opisal znani rodoljub, g. nadučitelj Vabič, poudarjajoč praktične potrebe kmetijstva, osobito vrtnarstvo in ženska ročna dela.

Razgled.

Listek.

Iz odborove seje „Slovenske Šolske Matice“ dne 27. decembra 1902. — Navzoči: predsednik H. Schreiner; odborniki: dr. J. Bezjak, V. Bežek, J. Dimnik, Fran Finžgar, Fr. Gabršek, Fr. Hubad, Andr. Senekovič, Al. Strmšek; ekspert: dr. J. Tomišek. — G. predsednik pozdravlja polnoštevilno zbrane odbornike. Overi se zapisnik zadnje seje. Tajnik Gabršek poroča o kurentnih stvareh, o novih poverjenikih in o društvenikih. Dosedaj je pristopilo k društvu blizu 1200 članov. Nekateri okraji so letos polnoštevilo zastopani. — Blagajnik g. Senekovič poroča o denarnem stanju. Dohodkov je 8310 K 35 v, stroškov pa 3302 K 10 v. Razpoložljivega denarja pa 4113 K 25 v. — Tisk društvenih knjig za l. 1902 se je nekoliko zakasnili. Knjige izidejo meseca februarja, in sicer: Pedagoški Letopis, 12 tiskanih pol; Učne slike, 8—9 pol; Realna knjižnica, 7 pol. Imenik se bode tiskal zdržema, krstna imena pa tako, kakor jih pišejo člani sami. Drugo leto morajo biti knjige vsaj do glavnega zbora o Božiču razposlane. Zato se bode za učne slike razposlal načrt takoj po novem letu. Rokopise bode pošiljati do konca maja g. predsedniku. Za l. 1903 se določijo sledeče knjige: 1. Pedagoški Letopis 1903; 2. Učne slike (nadaljevanje); 3. Realna knjižnica (nadaljevanje) in, če mogoče, še četrta knjiga, najbrž Schreinerjeva „Duševna analiza“ z dodatkom o formalnih stopnjah. — Društvo se bode obrnilo na pristojno mesto, s ponudbo, da je pripravljeno sodelovati pri končni ureditvi slovenskega pravopisa. — „Matica izda „Spominski list“ za učence, ki izstopijo iz šole. — Razgovarjalo se je, kako bi bilo pospeševati knjižnico za mladino, zlasti glede prirodopisne, zemljepisne in zgodovinske snovi, katero bi bilo zbirati iz slovenskih pisateljev ali jo prelagati iz tujih jezikov. Definitivno se bode o tem sklepalo v prihodnji seji. — Schreinerjeva „Vadnica“ je izšla v Tempškega založništvu; g. predsednik obžaluje, da je, vsled že prej sklenjene pogodbe ni mogel izdati potom „Šolske Matice“. — Matica založi „Nazorni nauk“ v prvem in drugem šolskem letu, ki ga izda ljubljansko učiteljsvo. — Letošnje knjige se pošljejo naučnemu ministrstvu v pregled s prošnjo za podporo. — Društvo se je letos obrnilo do raznih slovenskih hranilnic in posojilnic s prošnjo za podporo. Ker uspeh ni bil velik, se bode znanprej osebno vplivalo nanje. — Založnik Hölzel se bode opozoril, da Orožnov „Zemljepisni atlas“ ni porabljen za štajarske šole, zato naj mu doda še zemljevid Spod. Štajarskega. Pri tej priliki omenja g. predsednik, da so okrajni zemljevidi, kakršne izdajajo nekateri okraji, nezmisel, ker zemljepisne tvarine ni omejevati po političnih okrajih, ampak po prirodnih enotah. — Slednjič se naznanja, da je še vedno mogoče pristopiti k društvu za l. 1902 z letnino 4 K. Tudi iz l. 1901 so še dobiti knjige za navadno letino 4 K.

O d b o r.

Brzjav okoli zemlje se poslali nedavno v Ottawi, da bi poskusili koliko časa rabi v ta namen. Brzjav, ki je bil namenjen županu v Ottawi, je prišel adresatu v roke po 6 urah in 3 minutah, vštveši seveda čas, ki se je porabil na posameznih postajah.

Pedagoški paberki.

Za skupni pouk obeh spolov se je izjavilo vse učiteljsvo vestfalsko.

Zavodi za zanemarjene otroke. V Lipskem se je zopet ustanovil zavod za vzgojo zanemarnjenih otrok, osmi v tem mestu. Statistika uči, da je tak zavod za mo-

ralo človeštva največjega pomena. On edino zabranjuje, da se denar izda pod tako lihvarskimi pogoji za ječe.

Potreba zdravstvenega nadzorstva v šolah. Prof. Koch v Berlinu trdi, da so otroci razširjevalci legarja. Sami namreč le malo trpe vsled te bolezni, niti ne ležejo, tembolj pa širijo bolezen.

Moč nad pravico. Moravska ima 145 meščanskih šol za 2,435.081 prebivalcev. Ena šola pripada torej na 16.792 prebivalcev. Čeških meščanskih šol je 80 za 1,728.130 Čehov, torej ena za 21.600 ljudi, nemških pa 65 za 674.470 Nemcev, torej ena za 10.376 Nemcev. Ko bi se ravnali ljudje v Avstriji po § 19. tem. zak., potem bi imeli Čehi 103 meščanske šole, Nemci samo 40. Torej bi bilo treba odpraviti 25 nemških, nanovo ustanoviti 23 čeških šol. — Tako govorijo Čehi! Bratje naši. Ko bi vedeli, kako se kroji v tem oziru pravica nam, ki zavzemamo lep del avstrijske zemlje, ki štejemo še vedno $1\frac{1}{2}$ mil. duš! — Čas bi bil, da se stori v tem oziru tudi nekaj na Slovenskem. Edino mi nimamo meščanskih šol, edino nam bi torej naj primanjkovala institucija, ki tako povoljno in uspešno učinkuje na omiko obrtnikov, kmetov itd. Naša zahteva seveda v državnem zboru nima veljave. Dokler se pulijo naši poslanci za Rim in druge stvari, tako dolgo bodo molčali o nujnejših zadevah. — Ali bi ne bilo čas, da se približujemo svojim smotrom s pomočjo bratov? Koliko nemških mark roma vsako leto na Avstrijsko!

Subvencija za izlete. Češko učiteljsiše v Pragi je prejelo letnih 500 K za ekonomiške izlete. Mala vsota, pa i ta se more dobro porabiti.

Štrajki otrok v Čikagi so sedaj tako česti, da je tamkaj izhajajoči časnik ostro nastopil zoper te bolne razmere. Pripisuje pa glavno krivdo onim časnikom, ki na široko poročajo o teh stvareh, ki zagovarjajo štrajkujočo mladino, in tako še bolj razgrevajo mlade glavice.

Kronika.

Pri uradni konferenci za celjski in laški okraj, dne 16. julija t. l. se bodo reševale sledeče naloge: a) Red za šolske slugе. A. Nameščenje. B. Pravice in dolžnosti. C. Razmerje med šolskim slugo in krajnim šolskim svetom, D. šolskim voditeljem, kateri je za red in snago v šoli odgovoren, E. in drugim učiteljstvom. F. Odpust iz službe. (10 poročevalcev.) b) Ali donaša sedanji kmetijski pouk (z ozirom na § 56. šolskega in učnega reda) pričakovano korist kmetu? Ako ne, kako se naj isti v ljudski šoli poučuje? c) Detel, učna slika 1. po Lubenovi, 2. po Jungejevi, in 3. po najnovejši biologični metodi. — Poročevalce za b) in c) določi na dan konference predsednik.

Umrli je dne 25. m. m. v Pragi najstarejši sin slavnega pesnika in slavista, dr. Stanislav Čelakovský, znamenit učenjak in profesor. Češka veda in češko vseučilišče izgubita z njim slavnega reprezentanta. Večna mu pamjat!

Učitelji in učiteljice v Franciji. Pri poslednjem zborovanju so sprejele francoske učiteljice te predloge: Izpiti učiteljev in učiteljic se naj vršijo po istem sporedu. Delo in odgovornost je ista. Za enako delo, enako plačilo. — V 4. in 5. plačilnem razredu se je priznala učiteljicam ista vsota že l. 1893. Sicer se pa tudi posamezni departementni sveti izjavljajo za enakost plačila.

Penzionat za učiteljice, ki so stopile v pokoj ali pa so se odrekle službovanju asled bolehnosti, se je ustanovil v Zelenkah pri Varšavi. Učiteljica, ki hoče v pensionat, mora vlagati vsako leto le pet rubljev.

